Checking and evaluating results digital expertise

Bakhtiyor KHAMIDOV¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2021

Received in revised form

20 April 2021

Accepted 15 May 2021

Available online

15 June 2021

Keywords:

government program,

expert,

cyber crime,

digital evidence,

acceptability of digital

evidence.

ABSTRACT

This article analyzes the general theoretical issues related to the verification of expert opinions on cybercrime and the evaluation of digital evidence.

The article is based on the opinions of theoretical and practical scientists and the analysis of scientific articles aimed at improving the methodological foundations of countering cybercrime. It systematically, legally, scientifically and methodologically studies the problems arising in the field and gives author's conclusions in this regard.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Рақамли экспертиза натижаларини текшириш ва баҳолаш

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

давлат дастури,

эксперт,

кибержиноятлар,

рақамли далил,

рақамли далиллар

мақбуллиги.

Ушбу мақолада кибержиноятлар бўйича эксперт хулосасини текшириш ва рақамли далилларни баҳолашга доир умумназарий масалалари таҳлил этилган.

Мақола кибержиноятларга қарши курашнинг услубий асосларини такомиллаштиришга қаратилган назариётчи олимлар, амалиётчи ходимлар қарашлари ҳамда илмий мақолалар таҳлили асосида тайёрланган. Унда соҳада юзага келаётган муаммолар тизимли, ҳуқуқий, илмий-методик жиҳатдан ўрганилган ва бу юзасидан муаллифлик хулосалари берилган.

¹ Senior lecturer of the department of Criminalistics and Forensics Science, Tashkent State Law University, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: Bahtiyor1984bsj@mail.ru.

Проверка и оценка результатов цифровой экспертизы

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

государственная программа, эксперт, киберпреступность, цифровые доказательства, приемлемость цифровых доказательств.

В данной статье анализируются общетеоретические вопросы, связанные с проверкой экспертного заключения по киберпреступлениям и оценкой цифровых доказательств.

Статья подготовлена на основе мнений ученых-теоретиков, практиков и анализа научных статей, направленных на совершенствование методологических основ противодействия киберпреступности. В нем были изучены проблемы в этой области с системной, правовой, научно-методической точки зрения, и в заключении даны выводы автора.

Сўнги йилларда кибержиноятларни тергов қилишга оид қонунчилик базасини такомиллаштириш борасида ҳукуматимиз томонидан қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 февралдаги ПФ-6155-сон Фармони билан тасдиқланган Давлат дастурида Интернет тармоғида, шу жумладан ижтимоий тармоқларда содир этилаётган ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олиш чораларини такомиллаштириш билан боғлиқ вазифаларни белгиланиши соҳада амалга оширилаётган ислохотларнинг мантиқий давоми бўлди [1; 36-банд].

Рақамли технологияларни кириб келиши бир томондан криминалистик аҳамиятга эга бўлган янги ахборотларни юзага келишига, иккинчи томондан эса рақамли ахборотларни қайд қилиш, сақлаш, автоматлашган шаклда қайта ишлаш ва тадқиқ қилиш билан боғлиқ фаолиятни кенгайтиришига сабаб бўлмоқда. Хусусан, тергов ва суд амалиётида ўтказилаётган аксарият экспертиза тадқиқотларида рақамли технологиялар ёрдамида кенг фойдаланилмоқда. Мазкур ҳолатлар рақамли технологияларни суд экспертиза фаолиятига тобора кенг кириб боришига ҳамда тадқиқотларнинг илмий-техник базасини ривожланишига имкон бермоқда.

Рақамли далиллар бўйича эксперт ҳулосаларни текшириш ва баҳолаш тартиби процессуал қонунчиликда белгиланмаган. Ушбу ҳолат тергов ва экспертиза амалиётида муайян процессуал ва услубий хатоликларни юзага келтирмоқда. Қоида тариқасида, эксперт рақамли далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш натижалари бўйича илмий асосланган ҳулоса беради. Суд муҳокамасида ўтказилган тадқиқотнинг хусусиятлари ва унда қўлланилган методлар ва воситаларни асослантиради.

Тадқиқот жараёнида эксперт рақамли далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш билан боғлиқ барча ҳаракатларини ҳужжатлаштириши, далилларни олиш ва текшириш усуллари ҳамда воситаларини кўрсатиши, рақамли далилларни яхлитлигини таъминлаши (хеш функция) ҳамда уларни баҳолаш мезонларини батафсил изоҳлаб бериши зарур. Шу билан бирга, эксперт тадқиқот натижаларини амалда қайта кўрсатиб бериш орқали уларнинг ишончлилигини исботлайди.

Экспертиза тадқиқоти натижалари судья, прокурор, адвокат томонидан текширилганда бир хил қийматни бериши шарт. Шу орқали далилларнинг

яхлитлиги исботланади. Рақамли далилларни эксперт кўрсатувларини ҳисобга олмасдан баҳолаш хатоликларга олиб келиши ҳам мумкин.

Рақамли далиллар бўйича эксперт хулосаси содда ва тушунарли шаклда бўлиши мақсадга мувофиқ. Тергов ёки экспертиза натижалари судда иштирок этаётган барча томонлар учун объектив шаклда тавсифланиши зарур. Суд муҳокамасида мутахассиснинг иштироки исботлаш жараёни муваффақиятини таъминлайди [2; 564-б].

Эксперт ўзига юклатилган рақамли далилларга таалуқли барча жараёнлар (рақамли далилларни тўплаш, текшириш, ҳужжатлаштириш ва сақлаш) учун жавобгардир. Шунинг боис, у ишни судга қадар юритиш ва суд муҳокамаси жараёнида далилларнинг қандай топилгани, олингани, уларни олишда қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида рўй берган ўзгаришлар бўйича қонунни қўлловчига (терговчи, прокурор, суд) тушунтиришлар беради.

Рақамли экспертиза тадқиқотларига қўйилган талаблар борасида ривожланган хорижий давлатлар, хусусан АҚШ [4; 498-б], Буюк Британия [5; 372-б], Австралия [6; 366-б], Норвегия [7; 366-б], Шведция [8; 227-б] тажрибаси ҳамда халқаро стандартлар таҳлил этилди. Тадқиқот натижалари юқорида кўрсатилган талаблар ушбу давлатлар қонунчилиги ва халқаро стандартларда ҳам белгиланганлигини кўрсатмоқда.

Эксперт берган тушунтиришларни тўғри баҳолаш учун терговчи, прокурор ва суд рақамли криминалистика соҳасида махсус тайёргарликка эга бўлиши мақсадга мувофиқдир. Сабаби, мазкур субъектлар иш юзасидан ҳақиқатни аниқлаш, мавжуд ҳолатни ҳуқуқий баҳолаш ва қонунийликни таъминлаш учун жавобгар шахслардир. Шунга кўра, бундай кўникмаларга эга бўлмаслик рақамли далилларнинг мақбуллигини ҳавф остида қолдиради, иш юзасидан нотўғри қарор қабул қилинишига сабаб бўлади.

Қонунни қўлловчининг рақамли криминалистика соҳасида махсус тайёргарликка эга бўлиши хусусида қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган. Хусусан, Мария-Хелен Мараснинг таъкидлашича, рақамли криминалистик амалиётда терговчилар фақатгина далилларни топиш, тиклаш ёки олиш билан чекланиб қолмасдан, тергов давомида қўлга киритилган маълумотларни судга тақдим этиши ва асослаб бериши ҳам лозим [3; 564-б]. Ҳақиқатан ҳам бу ўринда М. Мараснинг фикри ўринли. Ушбу жараён бир неча ижобий жиҳатларни яъни, далилларни мақбуллиги, ишончлиги, яхлитлигини ҳамда бошқа коррупциявий элементлардан муҳофаза қилинишига оид масалаларни қамраб олади.

Терговчи рақамли далилларни баҳолашда унинг барча хусусиятларини ҳисобга олиши зарур. Процессуал қонунчиликка кўра, далиллар уларнинг алоқадорлиги, мақбуллиги, ишончлиги ва етарлилиги жиҳатидан баҳоланади. Улардан бирининг талабга жавоб бермаслиги, далилнинг мақбуллиги бузилишига сабаб бўлади. Бироқ, рақамли далилларни баҳолашда фақат процессуал талабларга билан чекланиб бўлмайди. Сабаби, юрисдикция билан боғлиқ масалалар ушбу далилларни баҳолашда техник ва ахлоқий талабларга ҳам риоя этиш зарурлигини кўрсатмоқда.

Назарияда далилни баҳолаш мезонлари бўйича қатор фикр ва мулоҳазалар мавжуд. Айрим олимлар далилларни баҳолашда уларнинг иш бўйича объектив ҳақиқатга эришишга таъсир этувчи барча хусусиятларини белгилаш зарур деб

ҳисоблашган [9; 150-6]. Бошқалари эса, далилларни баҳолашда уларнинг ишончлилигини асосий мезон сифатида қабул қилишган. Яна бир гуруҳ олимлар далилларни баҳолашда далилнинг кучи ва аҳамияти, унинг мақбуллиги ва алоқадорлигига эътибор қаратган.

Ривожланган мамлакатларда, жумладан АҚШда [10; 65-69-б] рақамли далилларни баҳолашда текширилиши лозим бўлган дастлабки талаблар белгиланган. Бу борада, Вассил Роуссев томонидан ишлаб чиқилган мезонлар ҳақиқатга анча яқин. У Дауберт стандартига мувофиқ рақамли далилларни судга тақдим этиш ёки улар юзасидан кўрсатувларни баҳолашнинг қуйидаги асосий мезонларини таклиф этган [11; 10-б].

1. Тергов ва экспертиза давомида қўлланилган методлар назарий асосланган бўлиши;

2. Криминалистик амалиётда қўлланилган услублар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг журналлари, рўзнома ёки интернет сайтларида чоп этилиши кераклиги;

3. Тадқиқот усулининг хато қилиш даражасини қандай эканлиги;

4. Амалиётда қўлланиладиган методлар бирор илмий жамиятда қабул қилиниши кераклиги.

Ушбу стандартлар рақамли далилларининг тўғрилиги ва эксперт хулосаларини ҳаққонийлигини текширишда кенг имконият беради [12; 37-54].

Суд муҳокамасида экспертнинг рақамли далиллар юзасидан берган хулосаси тингланади. Агар лозим бўлса, экспертдан тушунтиришлар ва изоҳлар талаб қилиниши мумкин. Агар суд ёки томонлардан бири эксперт ёки мутахассисдан бажарилган ҳаракатларни такрорлашни талаб қилса, улар бунга амалга оширадиган ва томонлардан бири ёки суд ҳам ушбу жараёни такрорлаб кўриши мумкин. Жараёни такрорлаш натижасида бир хил натижага эришилса, демак олинган далиллар мақбул ва ишончли ҳисобланади. Олинган фактик маълумотлар ижтимоий хавфли қилмишнинг бир ёки бир неча қисмини боғлашга имкон берса, демак далиллар алоқадор ҳисобланади.

Техник талаблар бўйича суд рақамли далилларни олиш, сақлаш ва таҳлил қилиш учун фойдаланилган процедура ва воситаларини, рақамли суд экспертизаси лабораторияси (кейинги ўринларда лаборатория деб юритилади) экспертлари берган кўрсатувлари ва хулосаларини танқидий баҳолайди [13]. Шу билан бирга, рақамли қурилма ва рақамли ахборот ташувчиларнинг тадқиқот жараёндан олдинги ва кейинги хеш ва назорат қийматлари (рақамли далилни номи) ҳам текширилади.

2017 йилда Антви-Боасиако (Antwi-Boasiako) ва Вентерлар (Venter) томонидан рақамли далилларни мақбуллигининг техник ва ҳуқуқий талаблари ишлаб чиқилган. Улар “Рақамли далиллар мақбуллигини баҳолашнинг ягона модели” (Harmonized Model for Digital Evidence Admissibility Assessment (HM -DEAA)) таклиф этишган. Мазкур моделда рақамли далилларни баҳолашнинг қуйидаги уч босқичи кўрсатилган.

рақамли далилларнинг мақбуллигини баҳолаш;

рақамли далиллар кўриб чиқиш;

рақамли далилларнинг мақбуллиги бўйича қарор қабул қилиш.

а) Рақамли далилларнинг мақбуллигини баҳолаш.

Мазкур босқичда рақамли далилларни олишда процессуал қонунчилик ва халқаро стандартларга риоя этилганлиги ҳамда уларнинг аҳамияти криминалистик жиҳатдан баҳоланади.

Процессуал қонунчиликда белгиланган талаблар рақамли қурилмани кўздан кечириш, тинтув ва олиб қўйиш, санкция олиш ва х.к. масалаларни қамраб олади.

Стандартларга риоя этиш дегада рақамли далилларни олиш, сақлаш ва текшириш бўйича умумэътироф этилган қоидаларни ҳисобга олингани текширилади.

б) Рақамли далиллар кўриб чиқиш.

Ушбу босқичда рақамли далилларнинг яхлитлиги, яъни уларни олиш, сақлаш ва таҳлил қилишда экспертиза процедуралари ва воситаларига риоя қилинганлиги баҳоланади.

Хорижий давлатлар (масалан АҚШ, Англия, Жунубий Африка ва б.)да мазкур босқичда экспертнинг малакаси ва ушбу экспертиза ўтказилган муассасалар ҳам судлар томонидан баҳоланади [14].

Эксперт хулосаларини судда асосланиши.

Экспертлар томонидан рақамли қурилма, Интернет платформалар ва бошқа манбалар қандай ишлаши, рақамли далиллар қандай олингани, сақлангани ва таҳлил этилгани, ўтказилган таҳлил натижаларини шархланиши (шархдаги аниқлик), иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай ўзгаришлар (нима учун ўзгартирилгани) асослаб берилиши зарур.

Бундан ташқари, лаборатория тадқиқотида амал қилинган стандартлар ва протоколлар ҳам ўрганилиши лозим. Бундан мақсад лабораторияда рақамли далилларни таҳлил этиш ва натижаларни ишончилигини таъминлаш учун ишончли методлар, рақамли қурилмалар ва дастурий воситалар, компетентли ҳодимлар ҳамда асосланган хулосалар бериш имконияти мавжудлигини аниқлашдир.

с) Рақамли далилларнинг мақбуллиги бўйича қарор қабул қилиш.

Ушбу босқичда рақамли далилларнинг ҳақиқийлиги, яхлитлиги ва ишончилиги иккинчи босқич натижаларига асосан баҳоланади. Масалан, рақамли далилларни олиш методлари ва воситалари ишончилиги нуқтаи назаридан баҳоланади ҳамда экспертнинг кўрсатувлари солиштирилади [15].

Рақамли далиллар ишнинг ҳақиқий ҳолатини аниқлаш имконини берган тақдирда ҳамда барча экспертиза жараёнларида ўзгаришсиз қолсагина мақбул деб топилади [16]. Натижалар ҳақиқий деб топилиши учун улар холис тарзда талқин қилиниши, натижалардаги хатолар ва ноаниқликлар, шунингдек натижаларни талқин қилишдаги чекловлар ҳақидаги маълумотлар ҳам ошкор қилиниши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ҳамда соҳада олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларга кўра, рақамли далилларни баҳолаш мезонлари процессуал, техник ва ахлоқий талабларни қамраб олади деб ҳисоблаш мумкин.

1. Процессуал талаблар – рақамли далилларни тўплаш, текшириш, сақлаш ва транспортировка қилишнинг қонун билан тартибга солинган меъёрларидир.

2. Техник талаблар – рақамли далилларни тўплаш, сақлаш ва текширишнинг илмий асосланган, самарали методлари ва воситаларидан фойдаланилганлиги, рақамли далилларнинг мақбуллиги таъминланганлиги, эксперт кўрсатувлари ва хулосаларини қайта такрорлаш орқали бир хил қийматга эришиш имкониятининг

мавжудлиги (хеш функция), экспертнинг кўрилаётган иш бўйича тегишли малака сертификатига эга эканлиги, экспертиза муассасаси тадқиқот воситаларининг белгиланган тартибда аккредитациядан ўтганлиги ва шу билан боғлиқ бошқа талабларни қамраб олади.

3. Аҳдоқий талаблар – экспертиза тадқиқоти жараёнида ишга алоқадор шахсий маълумотлар билан ишлашнинг этикет қоидаларига риоя қилинганлигини кўрсатувчи талаблардир [17; 155-158].

Мазкур учта талаб, илғор хорижий амалиётлар ва халқаро стандартлар талабларини ўзида мужассам этади. Бунга амал қилмаслик рақамли далилларнинг мақбуллигини бузади.

Хулоса қилиб айтганда, миллий қонунчиликда рақамли далиллар билан ишлаш қоидалари аниқ белгиланиши суд-ҳуқуқ соҳасида юзага келаётган хатоликлар ва муаммоларни илмий асосланган ҳолда, қонун йўли билан ҳал этиш имконини беради. Шу маънода, тадқиқот натижалари процессуал қонунчилик тизимида шаклланаётган турли амалиётларни унификация қилиш учун методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Бундан ташқари, ишлаб чиқилган назарий қоидалар норматив ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш жараёнида ҳам ҳуқуқий атамаларни бир хилда қўллаш билан боғлиқ муаммолар ечимини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустақкамлаш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури. 36-банди.

2. Marie-Helen Maras. “Computer Forensics: Cybercriminals, Laws, and Evidence”. 2nd Edition. USA. Jones & Bartlett Learning, LLC. 2015. – 564 p.

3. Marie-Helen Maras. “Computer Forensics: Cybercriminals, Laws, and Evidence”. 2nd Edition. USA. Jones & Bartlett Learning, LLC. 2015. – 564 p.

4. Albert J. Marcella, Jr. Doug Menendez. “Cyber Forensics: A Field Manual for Collecting, Examining, and Preserving Evidence of Computer Crimes”. 2nd Edition. New York, USA. Taylor & Francis Group, LLC. 2008. – 498 p.

5. Anthony T.S. Ho and Shujun Li. “Handbook of digital forensics of multimedia data and devices”. Guildford, UK. John Wiley & Sons, Ltd., 2015. – 688 p.

6. Richard Boddington. “Practical Digital Forensics”. Birmingham, UK. Packt Publishing Ltd., 2016. – 372 p.

7. Andre Arnes. “Digital Forensics”. Hoboken, Norway. John Wiley & Sons Ltd, 2018. – 366 p.

8. Joakim Kävrestad. “Fundamentals of Digital Forensics”. Skövde, Sweden. Springer International Publishing, 2018. – 227 p.

9. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань, 1973. С.150

10. Andre Arnes. Digital Forensics. John Wiley & Sons, Inc., 111 River Street, Hoboken, USA 2018 – pp. 68-69

11. Vassil Roussev. Digital Forensic Science: Issues, Methods, and Challenges. – Morgan & Claypool Publishers series. University of Texas, San Antonio. 2016. – p. 10
12. Goodstein, D. Reference Manual on Scientific Evidence, 3rd ed., National Academies Press, 2011, ch. The Admissibility of Expert Testimony, pp. 37–54.
13. <https://www.unodc.org/e4j/ru/cybercrime/module-6/key-issues/digital-evidence-admissibility.html>
14. SWGDE Overview of the Accreditation Process for Digital and Multimedia Forensic Labs, 2017
15. Antwi-Boasiako and Venter, 2017; US National Institute of Justice, 2004a
16. Brezinski and Killalea, 2002; US National Institute of Justice, 2004a; European Network of Forensic Science Institute, 2015
17. Б.Х. Хамидов. Кибержиноятларни тергов қилишда эксперт кўрсатувларини текшириш ва баҳолаш. International conference science and education/uluslararasi konferans bilim ve eğitim. 2021. http://doi.org/10.37057/T_1 (155-158).